

סכנה ורוח טומאה

הימנעות ממים מגולים

מבוא:

האיסור על שתיית מים, חלב או יין שהיו מגולים ולא מכוסים מופיע במשנה תרומות פרק ח. יין של תרומה שנתגלה, ישפך. ואין צריך לומר של חולין. שלושה משקין אסורין משום גילוי: המים, והיין, והחלב. ושאר כל המשקין, מותרין. כמה ישהו ויהיו אסורין, כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה. יתכן שהוא נרמז כבר בדברי יוספוס פלביוס "נגד אפיון", כאיסור המקובל על היהודים. האם בעדת ביתא ישראל מכירים את המנהג/האיסור הזה, ואם כן – איך נהוג לנהל אותו?

העמדות:

- 1) **טומאה:** באתיופיה נהגו להימנע מכל מאכל חשוף שעבר עליו הלילה. מחשש לרוחות טומאה.
- 2) **חיידקים:** רוח הרעה שחששו אליה הקדמונים, חז"ל וחכמי ביתא ישראל אינו מיסטיקה אלא ביטוי ריאלי לחשש מחיידקים המעברים מחלות ומגפות בצורה בלתי נראית (הרב יואל)
- 3) **סכנה:** נראה שההלכה הקדומה אסרה מים מגולים. חז"ל אסרו מים מגולים בין ביום ובין בלילה וביתא ישראל רק מהלילה. הנימוק השתנה לאורך הדורות אך לכולם ממד של זהירות מסכנה.
- 4) **תורת סוד:** היחס לחשש ממים מגולים משתנה לפי טבע הסכנה מדור לדור ומקום למקום אך הגר"א הוסיף טעם של סוד לנושא התקף בכל מקום או זמן (הרב שמשון לוינגר)

הדיון:

עמדה 1 : סיגלית יוסף: כך נהגו באתיופיה ואף החמירו במאכלים נוספים מחשש לרוחות טומאה

מנהג כזה מוכר אצלנו ואף מחמיר גם על מאכלים אחרים, ממה שזכור לי מבית הוריי כל מאכל שנשאר חשוף ועבר עליו הלילה נאסר למאכל. תשובת הוריי למנהג זה היתה שבליילה ישנם רוחות שתופסות את מקומן של בני המשפחה והן נוגעות במאכלים חשופים ומטמאים אותם.

עמדה 2: רוח הרעה שחששו אליה הקדמונים, חז"ל וחכמי ביתא ישראל אינו מיסטיקה אלא ביטוי ריאלי לחשש מחיידקים המעברים מחלות ומגפות בצורה בלתי נראית (הרב יואל בן נון)

במקום 'רוחות רעות' תאמרו חיידקים וחשש מזיהום, והכל יהיה ברור, ומלוא הכבוד למסורת הזהירה בכל עדות ישראל.

תמיכה: סיגלית יוסף

אתה צודק, אבל אם אני לא טועה את אמיתות קיומם של חיידקים גילו רק בתחילת המאה ה-19 (ואפילו אז רופאים שהאמינו בזה נחשבו "משוגעים") ונראה לי שגם אז תגלית זו לא הגיעה לאתיופיה, אז לצורך העניין עבור מי שלא הכיר את החיידקים כל דבר שפוגע בגופם של בני אדם נחשב כרוח רעה

סתירה: יקתה רוזן

אחר בקשת המחילה, ברור ש"רוחות רעות" אינן חיידקים אלא רוחות מהעולם המיסטי. הכבוד למסורת הוא שלא נזלזל באמונות כאלה. וכיהודים מאמינים שם אנחנו יודעים שיש דברים בגו, אף אם העולם המדעי כופר בהן.

עמדה 3: (רוזן אחיטוב)

לפי המשנה האיסור על שתיית מים מגולים וגם השיעור שלהם הוא "כדי שישתה הרחש", כלומר האמינו שאם יש סיכוי שנחש שמהם הוא הטיל בהם ארס ולכן אין לשתות מהם. אין כאן איזכור של רוחות רעות, וגם לא לחיידקים. ברור היום שאם נחש שותה ממים הוא אינו מטיל בהם ארס, כי אם יש מהם הוא עצמו ימות.

המשנה הגבילה את האיסור למים, יין וחלב, (בניגוד לביתא ישראל) למרות שהנחשים שותים גם משקאות נוספים. אבל היא לא הכלילה בו בורות מים גדולים. (כאן לא ברור לי מה המנהג בביתא ישראל).

המשנה לא הבחינה אם המים היו מגולים ביום או בלילה (בניגוד לביתא ישראל). ב"נגד אפיון" מזכיר פילון, כנראה, את האיסור הזה ("מי צמאון"), אבל בלי להזכיר נחשים. נראה שהאיסור עצמו קודם להסבר המוזר של הנחשים, אבל לאחר שניתן ההסבר הזה הוא מכתוב את ההלכה.

המסורת של ביתא ישראל נראית כקדומה יותר מהמשנה, וכמשקפת את המנהג הקדום שהופיע אצל פילון.

לרב יואל: ההסבר של החיידקים הוא מנקודת מבט מדעית מודרנית, והוא מניח עליונות של המדע על התפיסות של חז"ל. אין לי בעיה עם זה, אבל זה לא חז"ל, ואם היום אנחנו מקפידים על הגיינה זה לא בגלל המסורת אלא בגלל ידע מדעי. זה כמובן משפיע על ההגדרה של ההקפדה: מה אין לאכול ומה מותר.

ובכל זאת, עצם הרעיון של "סכנתא" המכתיבה הלכות שאינן כלולות בהלכה ממש (ואף מתירות לאבד תרומה!) הוא מורשת נאה מימי חז"ל, והוא ראוי לכבוד. מה שאין כן אמונה ברוחות רעות ובנחשים משונים.

ליקתה: עד כמה שידוע לי הרמב"ם לא האמין ברוחות רעות, והוא נחשב יהודי מאמין, לא? אבל הוא בהחלט האמין בכך שהשמש סובבת סביב הארץ, אז זה הופך לעיקר אמונה(?)

קושיה: יקתה רוזן

אינני יודע כיצד להתייחס לרוחות רעות, אך ברי שאליבא שחז"ל הן דבר קיים. אם הרמב"ם כפר בכך אשמח למקור.

ואני מזכיר שמוקד הדיון בקבוצה זו הוא ביתא ישראל, ושם בוודאי שהאמונה ברוחות רעות ובעולם המיסטי היתה חזקה. להעניק לזה הסבר מדעי מכיוון של חיידקים וכדומה זה לא נכון. לכל היותר ניתן לטעון שההשגחה העליונה (ו/או האינטואיציות הקיומיות) כיוונה את בני האדם להישמר מכל מיני דברים מסיבות שהיום אני יכול לתת להן הסבר מדעי, אך האנשים

תלו זאת ברוחות רעות וכדומה. [זה הסבר שאני באמת יכול לקבל, מה גם שהוא כולל מרכיב אמוני שמאפשר לקבל את אותה תופעה כנובעת מהסברים שונים במרוצת הדורות. אני משער שלכך התכוון הרב יואל].

תגובה: הרב יואל בן נון

הקדמונים לא הפרידו בין מיסטיקה לריאליה - ההפרדה הזאת היא המצאה מודרנית. הקדמונים ראו והבינו את התוצאות המרות של מחלות וזיהומים, והבינו את הקשר בין אוכל ומשקה מגולים (בלי מקררים) לבין מגפות ומחלות, שהיו שכיחות בהרבה בהיעדר אנטיביוטיקה. כל התיאורים שלהם בנושאים אלה הם תיאורים ריאליסטיים, של נחשים ורמש וארס, וברור ש'רוחות רעות' הן ההסבר שלהם להתפשטות המחלות והמגפות השונות. הם גם ידעו או הבינו, שהמזיקין מרובים מאיתנו מאד ומקיפים אותנו מכל צד בהמוניהם (ברכות ו ע"א). מה שלא היה בתפיסתם זו המחשבה האימננטית, שהמזיקים נמצאים בתוך כל הדברים, ולא רק באים מבחוץ. הם חשבו שלכל צמח ולכל חי יש 'מלאך' שאומר לו 'גדל' (ובלשון הפילוסופים 'אידיאה'), ולא יכלו על קוד גנטי, שנמצא בכל תא מתוכו - לכן הם דיברו על 'רוחות רעות' מבחוץ, ואנחנו חושבים על זיהום חיידקי שיכול לבוא מבחוץ, אבל הוא פועל מבפנים. מכל מקום, התופעות הריאליסטיות דומות מאד, ואין כאן שום מיסטיקה של דמיון, אלא חשש של סכנה פיזית. הקדמונים גם ידעו, שחובה להיזהר פיזית, והשפעה רוחנית עלולה לא להספיק במקום של סכנה פיזית, ומאידך, האמינו בחיזוק נפשי-רוחני על ידי מצוות ותפילות, מבלי שידעו דבר על מערכת ההגנה הפנימית של הגוף, ועל חיזוקה גם על ידי חיזוק הנפש - אנו יודעים להסביר הרבה יותר טוב איך הדברים פועלים, אבל כמעט שאין הבדל בתופעות עצמן. אם חלילה נימצא בלי קירור ובלי תרופות, נחזור מהר מאד ונחמיר בכל הסכנות ההן, וגם במצבנו הטוב יחסית, ראוי להיזהר באוכל ומשקה פתוחים שלא נשמרו כראוי, או שבעל חיים אכל מהם, או שתאריך השימוש שלהם חלף, מחשש סכנה.

עמדה 4: היחס לחשש ממים מגולים משתנה לפי טבע הסכנה מדור לדור ומקום למקום אך הגר"א הוסיף טעם של סוד לנושא התקף בכל מקום או זמן (הרב שמשון לוינגר)

קצת על איסור שתיית משקים מגולים

הרמב"ם מקדיש לאיסור שתיית משקים מגולים שני שלישים מפרק י"א שבהלכות רוצח ושמירת הנפש. אחרי שביאר בתחילת הפרק (הלכה א-ד) את חובת עשיית מעקה, הוא כותב: 'הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר עליהן ואמר: "הריני מסכן בעצמי, ומה לאחרים עלי בכך?" או "איני מקפיד על כך" - מכין אותו מכת מרדות. ואלו הן: לא יניח אדם פיו על הסילון {=צינור} המקלח מים וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה. ולא ישתה מים מגולין שמא שתה מהן נחש וכיוצא בו מזוחלי עפר, וישתה וימות'

עוד תשע הלכות מקדיש הרמב"ם לביאור פרטי איסור שתיית משקים מגולים, שהוא רואה בו גם סכנה וגם איסור הלכתי שחייבים עליו 'מכת מרדות'. בפרק י"ב מביא הרמב"ם שורה ארוכה של דברים האסורים משום סכנה: איסור לאכול בע"ח שנשכם נחש או בלעו רעל; איסור לאכול פירות וירקות שיש בהם סימני נשיכה; איסור להכניס לפה מטבעות שמא יש בהם רוק של אדם חולה או זיעה; איסור לתת ידו בבית שחיו שמא נגעו ידיו באדם חולה או

ברעל; איסור להניח תבשיל תחת המטה שמא יפול לתוכו דבר המזיק והוא לא ישים לב. ועוד ועוד.

הרמב"ם לא מזכיר את הסברא שכתבו בעלי התוספות שבימינו ובמקומותינו אין מצויים נחשים בבתים ולכן נהגו היתר. רבי חזקיה די-סילבה בעל 'פרי חדש' (א"י, המאה ה-17) כותב על היתרם של בעלי התוס' שנפסק בשו"ע: 'שהשו"ע לא דיבר אלא במדינתנו, אבל בארצות המערב {כנראה צפון אפריקה. ש.צ.ל} יש הרבה מקומות דשכחי שם נחשים ועקרבים. וגם בירושלים ואגפיה, אע"פ שאין מצויין הרבה, מכל מקום מצויין קצת, וראוי לכל ירא נפש להיזהר בהן'. וכן מעיד החיד"א (במאה ה-18), שבא"י נהגו בזמנו להיזהר ממשקים מגולים.

נראה הימצאות נחשים בבתים משתנה ממקום למקום, אם מצד הבדלי אקלים ואם מצד דרכי הבניה. במקומות שהבתים והרחובות מרוצפים אין מצויים נחשים בבתים, אך בתקופת חז"ל היו מרבית הבתים, החצרות והרחובות לא מרוצפים, וגדול היה הסיכוי שזוחלי עפר יחפרו בהם את מאורותיהם, ומסתבר שזה היה המצב גם באתיופיה.

היו פוסקים, כגון הגר"א, שסברו שמלבד הטעם הפשטי של סכנת נחש, יש גם טעמים על דרך הסוד, ולכן סברו שגם במקומות שאין בהם נחשים מצויים, יש להיזהר. מקורות רבים בסוגיה ריכז הרב אריה דוד וסרמן במאמרו 'איסור שתיית משקין מגולין משום סכנה', באתר 'שטייגען - פורטל עולם התורה', ואני ממליץ למעוניינים ללמוד סוגיא זו לעיין במאמרו.